

Тијана Мандић

ПСИХОТЕРАПЕУТ КАО МЕТАФОРА НА ФИЛМУ

Постоји инспиративна књига браће Габард из 1987. *Психијатрија и филм*. Иако су се Крин и Глен Габард, историчар књижевности и психијатар, ограничили на одређени период америчког филма, њихова књига може да послужи за даља размишљања о развоју симболизма у ове две области. Ако, са друге стране, пратимо развој психијатрије и клиничке психологије приметимо многе дилеме око идентитета психотерапеута. Постоји извесна сличност у фазама од преднаучне психологије, преко наивног реализма (који је у екстремном облику застранио у вулгарни материјализам), преко фазе симболизма до конструктивизма у психотерапији. Овде морамо нагласити да је конструктивизам у психологији различит од оног у уметности – ослања се на нуклеарну физику и молекуларну биологију. Психотерапеут кривуда између различитих реалности и различитих илузија, посрће, лута, болује од предрасуда, али ипак трага за „смисаоним животом“. Слажемо се око тога да се психички живот много лакше изражава кроз метафоре, него кроз математичко-логичке формуле. Вишеструкост, недовршеност и несводивост личности, њена „изворна божанственост и чаробност“, по Јунгу ће, лакше да трансцендирају кроз метафору. Слажемо се око тога да је човек симболичко биће; да је процес креирања, коришћења и гашења појединих метафора комплексан и слојевит. По Јунгу човек је природно способан да креира метафоре; оне спонтано настају криптомнезијом (скривеним сећањима) из колективног несвесног, али их еволутивно дорађујемо и разрађујемо живећи у различитим културама. Фантазмагоричан говор метафоре испреда многе приче оном који хоће да слуша. Поново изражавамо вечите истине и постављамо иста питања, само им стављамо различите маске на лице. Код примитивних племена, на пример врач из Камеруна који носи лављу маску се не понаша као лав, он је уверен да је он лав. Пројективна идентификација и магијска партиципација другачије функционишу него код неког „западњака“ који обуче смокинг, загрли лепу девојку и уз чашу шампањца се осећа моћно и успешно.

Уосталом, довољно је да погледате неки од новијих филмова и почнете да размишљате сами: чему толики психотерапеути у филму? Понекад је zgodно искористити га да се исприча основна радња филма или га користити као конопчић у луткарском позоришту. Да ли сте видели неки други професионални идентитет који има свој надимак, који се тако често и тако вишеструко користи (иако смо видели зубара садисту и опсесивног хирурга)?

Историјски гледано могуће је говорити о четири основне фазе односа између филма и психотерапије, а психотерапеут се у њима користи свакојачко, између осталог, у зависности од контекста дела, мотива ствараоца и наравно, интерпретације гледалаца. Психотерапеут је тако потенцијално поливалентна метафора.

У „добу невиности” препознајемо прву фазу радозналости, збуњености и откривања чудне, потенцијално моћне метафоре. У златно доба, педесетих година овог века, златном и за психотерапију и за филм, ова метафора је максимално експлоатисана. Писали су цинично о венчању филма и психологије. Венчање се наравно, одиграло у Холивуду. Тај страсни, компетитиван и амбивалентан брак пролази кроз две фазе: фазу очаравања и фазу разочаравања. Међусобна идеализација и девалуација завршавају исто тако спектакуларним разводом. Са обавезним отимањем око деце, јер се обе професије, али на веома различит начин баве истим темама. Четврта фаза равнодушности је настала после психологизације филма, периода криза, zasiћености и свођења рачуна. Значи, можемо, у овом контексту, говорити о филму пре, за време и после психологизације. Наравно, филм може бити естетска катастрофа али клинички релативно чист и обрнуто. Али, није поента у томе.

У **првој фази** се некако и није знало ко је у ствари психотерапеут. То је фаза открића. У филму *Кабинет доктора Калиџарија* Роберта Винеа, посматрамо средовечне, тајанствене мушкарце, обучене у црно и наслућујемо шта све то разни доктори раде. Буди нам се вера и нада да ће неки аспекти људскости бити откривени и доступни. Али та „немогућа професија” од почетка опстаје у сенци вечите сумње: да ли је човеку уопште дато да спозна себе? Да ли су нам доступни процеси трансформација, лутања и интеграција између многих људских расцепа? Шта ћемо са несхватљивим конфликтима, дезинтеграцијама и деструкцијама? Да ли је то нови облик трагања за смислом живота и смрти, а негде између, и смислом лудила, као метафоре хаоса и смрти личности у овој равни реалности. И отровна сумња да то не можемо извести сами, већ смо упућени на дијалог и Другог. „Хомо Луденс” добија ново рухо, болнички мантил. Ми добијамо ново огледало, огледало са хиљаду лица – очи Другог, у коме се огледамо са радошћу и са стрепњом. Можда је баш зато метафора људског огледала била подобна, јер је била релативно чиста, неоптерећена, у настајању.

Веровали смо да је могуће открити апсолутну истину о људским бићима, вечним темама које нас фасцинирају, наћи коначна решења за проблеме који нас муче и ако је могуће коначно узети судбину у своје руке. Психотерапеут је научник авантуриста, „једини уметник међу осталим докторима”, нова врста хероја који је довољно егзактно образован, спреман да завири у онострано и жртвује се за нас остале. Статистике то подржавају, највећи број професионалних самоубица су психијатри и зубари, док у борби за прво место за лудило немају премца. Колено праље, тениски лакат, менаџерски чир, с једне стране, а психијатријско лудило и самоубиство, с друге, не звучи баш много праведно. Шта ли је та професија толико згрешила да тако гадно професионално сагорева? Ево нам нове дворске луде и жртвеног јарца, у терминима системске теорије. Можда зато што је прихватила улогу хероја? Јунг сматра да архетип хероја пролази кроз четири фазе развоја. У првој фази је симболисан као враголан, авантуриста, необуздан и често детињасто запада у невоље. У другој фази је преобразитељ и утеменитељ људске културе, при том га богови штите и чувају. У трећој фази је човек–бог, победник у свакојаким ситуацијама који нам показује своје надљудске моћи. У четвртој фази су близанци који чине једну особу, која изражава контрадикторне стране човекове природе. Због честе сујете, себичности и рушилачке природе, херој мора бити жртвован и убијен, ради удобровљавања богова или људског несвесног, сматра Јунг. Ако психотерапеут претендује да постане херој на филму, доживеће сличну судбину. Архетип шамана у овој фази нема још јасну персону и тек се називу његови обриси. Ствара се могућност да се преиспитају неки табуи, пређу неке границе, прекрше нека правила и отвори Пандорина кутија, на симболичком нивоу, без последица по свакодневни живот. Коришћење те друге равни ослобађа од одговорности. Било да се ради о „бечком блесавку” са неизбежним акцентом, за кога нам још увек није јасно зашто га је директор болнице запослио, степенујућем психијатру Фреда Астера или др Клитерхаусу, психијатру који се као вештак појави на суду и успе све да баца у дубоку конфузију, па и самог себе – открили смо нови лик. Оправдање за конфузију, збуњеност и мистификацију. У филму *Тамно огледало* појављује се доктор Скот Елиот, а на вратима његовог кабинета плочица са титулама: лекар, доктор психологије, социолог, доктор медицинских наука... и не стижемо баш све да прочитамо, али делује моћно и фасцинантно. Метафора калеидоскопа са којим су многи волели да се играју у детињству, омогућава стварање низа ликова и скале значења. Приморани смо на толеранцију, јер човек је комплексно, конфликтно и парадоксално биће. Откривајући моћи медија научници схватају да ће публика лакше прихватити истину кроз филм него читајући Фројдова, Јунгова или Лаканова сабрана дела, ако се ту уопште ради о истини, али то су већ научничке

дилеме. Да психијатрија није постојала, филм би је измислио, кажу филмски радници. Манипулација са инфантилношћу, нарцисоидношћу и егзибиционизмом, увређено одговарају психијатри.

Али ту већ прелазимо у следеће две фазе односа, тако да у **другој фази** наилазимо на невероватну идеализацију психотерапеута у филму. Свезнајући, свемоћни, бесмртни и неодољив лик психотерапеута (за шта је Фројд сматрао да су основне карактеристике несвесног) постаје златни рудник. Метафора за божанствене многострукости људске личности. Он је несвесно лично или је бар туристички водич кроз несвесно: с ваше леве стране ћете угледати ваш Танатос, али му не прилазите сувише близу; с десне стране је Ерос, а право испред вас ћемо угледати предивне пирамиде Селфа и његова скривена блага. Пазите да се не саплетете о неколико комплекса, регресирате исувише дубоко у своју прошлост, јер ћемо вас из океанског осећања теже извадити, не цапајте се исувише бранећи се од неизбежне анксиозности. Пропагира се „време трпеливости“. Наравно, Хичкок бриљира. Морамо напоменути да је био изузетно психоаналитички едукован, за разлику од увредљиво површних психоаналитичких креација типа „како је Ајнштајн постао Ајнштајн“ – тако што му је тата за пети рођендан купио компас, па је он схватио да постоји скривена реалност недоступна голом оку. Не само што су Хичкокови филмови, између осталог и омаж Фројду, они креирају нову мапу територије. У филму *Зачаран* откривамо моћ сећања пробијањем потискивања, идеализује се моћ катарзе (која нажалост уопште нема толику моћ у клиничкој пракси), важност несвесних конфликта и наравно и поврх свега, моћ свести и рација у нашим животима. Отада колају неизбежне „мамататистичке“ приче о несрећном детињству, несвесним заплетима, едипалној трагедији, шизофреногеној мајци, недостатку љубави и канцерогеној моћи одбацивања које су преплавиле наше виђење реалности. Просечан гледалац ће бити збуњен филмом *Три жене* Роберта Алтмана, сем ако добро није упознат са психоаналитичким „радом сна“. Кен Раселов филм *Корени њивиђења* разматра и онтогенетске и филогенетске могућности механизма регресије. Зна ли грађанин просечни шта су механизми одбране? Зна, наравно, психологија је била довољно популаризована. Системски гледано, филм је толико утицао на наше виђење реалности, да се сада конструктивистичка психотерапија мучи да докаже да постоје различита, исто тако ваљана виђења реалности, на пример: да има психопатологије и без несрећног детињства и здравља и са несрећним детињством. Такође је занимљиво да, по анкетама, гледаоци више воле „психоаналитички филм“, макар и површан и погрешан, него научне емисије о истим темама или Хјустонову филмовану биографију Фројда, који је по Габардима „најимпресивније икад направљено дело психоаналитичке пропаганде“ (стр. 73). За филм се користе

аутентични транскрипти са психотерапијске сеансе као у *Три Евина лика* Манкијевича, јер људи више воле да гледају играни филм него да слушају досадна психолошка предавања о механизму цепања.

Читава псеудопроектителска фаза упознавања народа са психијатријским нозолошким јединицама је, част ретким изузецима, углавном била сензационалистичка. Филмови који су претендовали да објасне шта је то ментална ретардираност, аутизам, многострука личност, параноидна и нарочито хебефрена шизофренија су више уплашили људе него им помогли да схвате проблеме психе. Најчешће је експлоатисана хебефрена шизофренија од филма *Психо*, *Обучена да убије*, *Плави сомои*, *Кад јагањци уишну*, *Анђелово срце*, *Боја ноћи...* листа је предугачка. Наравно, појавио се и бумеранг ефекат, „психијатријска библија” (DSM-IV) је избадила пасивно агресивни, мултипли поремећај личности и хебефрену шизофренију из научне номенклатуре због притиска јавности и „лошег утицаја на младе људе”. Хвала филму.

У сваком случају се појавила лажна нада да постоји мала група која поседује истину и професионалац, који ће да је саопшти другима. Већина људи има потребу да дефинише реалност у којој живи. Разумевајући ту бескрајно људску потребу за смислом, истином и оријентацијом помоћу „мапе територије” по којој се крећемо, ипак смо згранути количином обмана. Психотерапеут сада служи као картограф, мапотворац и оријентир у трагању за смислом. Сем тужне професионалне конкуренције „моја мапа је боља од твоје”, веровање да сопствено схватање реалности представља једину „научну реалност” представља једну од најопаснијих људских заблуда. По Полу Вацлавику, илузија да постоји коначна објективна истина у психологији, удружена са мисионарским жаром и ауторитативним насиљем да просвећујемо друге и „чинимо их реалним” спада у мисаони криминал орвелијанског типа. Можда је било боље да смо послушали Фројда, остали релативно аутистична професија у полумраку, избегавали јавност, евентуално писали књиге, али довољно неразумљиво да не схвате баш сви. Чули смо и за мизонизам, ирационални страх и мржњу према новим идејама који је по Јунгу био главна препрека општем прихватању модерне психологије. Сећамо се, иако је то било давне 1925, суђења америчком учитељу Скоупсу, који је предавао дарвинизам, и ипак боље прошао од Ђордана Бруна, али ни дан данас не волимо људе који нам говоре нешто ново. Ко је онда психотерапеутима крив што верују да приповедају истину о људима? Битан разлог за размимоилажење је и то што филм има права да се игра са истином, а наука пати од облапорне потребе да поседује истину и раскринка све. Та суманутост, неразумност (нарочито научног емпиризма) „описаћемо, категорисаћемо, објаснићемо, контролисаћемо и предвидећемо све” довела је до парадокса да нам „Други измиче”, да

„Биће постане бегунац”. Остаје нам да ревидирамо своје основне научне премисе. Са чежњом гледамо на уметничке. Како би било лепо да на нашим факултетима пише као на уметничким: „Se non e vero e ben trovato” (у слободном преводу „и ако није тачно, лепо је речено”).

Психотерапеут алхемичар крије у рукаву камен мудрости и еликсир живота и тако постаје метафора за промену, индивидуацију и трансценденцију.

После толике и такве идеализације, каже нам психоанализа, долази до девалуације и у **трећој фази**, наравно, психотерапеут постаје Ђаво лично. Пошто је у међувремену постао митска личност, опустео се и показао своја друга лица. Тонући у разочарање био је безличан, и безначајан, али му се стање нагло погоршавало. На пример, када Роналд Реган игра симпатичног психолога који одгаја шимпанзу у својој кући покушавајући да од њега направи човека, а ми се питамо да ли је учио Дарвина у школи, или пак покушава да рехабилитује Ламарка. Психотерапеут је постао персонификована глупост, тако да сви схвате о чему се ради – и детектив, и жена, и случајни пролазник, само он не схвата. Постао је зао и похлепан, смешта здраве људе у санаторијуме, потплаћен је од богате родбине. Нарушио је границу између приватног и јавног. Кроз његова уста су покуљале многе тајне које су се претвориле у трачеве и фабрику за оговарања (мада ова критика много више погађа ТВ серије). Нестала је интима, све је постало јавно, нестале су финесе игре скривања и откривања идентитета, нестале су нијансе отварања и затварања. Публика је полако тонула у воајерску самоћу, досаду и лењост – нема те тајне која више може да их шокира (ни педофилија, ни некрофилија, ни инцест, ни канибализам) – зашто би се они трудили да нешто разумеју кад ће локални психијатар све да им објасни. Сексуално је искоришћавао пацијенте и кршио остале Фројдове заповести. Био је бескрајно трапав и немоћан: само пуши лулу, трепће и наплаћује бесмислено високе хонораре уз иритирајућу реченицу „Ваше време је истекло, видимо се идуће недеље”. Психотерапеут постаје и полицајац, али најгоре врсте: зна хипнозу и служи се лудачком кошуљом уместо лисицама. Психотерапеут је и судија у наказној варијанти кафкијанског психо-трилера. Психотерапеут је лажни пророк који вара народ за паре. Психотерапеут манипулише вером и надом: нуди „дођите да упознате право ја”, а затим нам показује разне монструме: нуди нам индивидуалност, а знамо да живимо у добу гомиле. У Вуди Аленовим филмовима је неуротичар, и најблаже што може да му се деси је да му арменијски пастир објасни шта је нормално, а шта није у филму *Све што с'ће одувек желели да знаће о сексу*. Додуше често је симпатичан, те га зовемо на пријеме и није нас срамота да га упознамо са осталим пријатељима, иако прави глупости и није много социјално интелигентан. Затим му се пацијенти обраћају са реченицом

„Докторе, мислим да сте изгубили објективност”, или „Зар сте за секунд поверовали да можете боље да ме упознате него што ја познајем саму себе”. У Клифордовом филму *Френсис* више није симпатичан, постаје лудак који се игра оловком и садистички уништава крхко, креативно и повређено људско биће. Женско, наравно. У причи о „лепотици и звери” више се не зна ко је ту лепотица а ко звер. Једини је Дизни остао клинички доследан у томе како се нарцис претвара у људско биће.

Ескапистичка холивудска парадигма „отвори – упакуј – затвори – продај – не гњави много – гледај да буде забава” царује. Укроћен човек у психотерапеутовом говору све више препознаје реторику бизниса. Формула намеће вештачку помирљивост, крије мрачну идеологију, којој је циљ да нас убеди да смо се неко време бавили важним проблемима, приреди нам по неку спорадичну катарзу, да би отишли испражњени и пасивни кући, да не радимо ништа, не мислимо своје мисли, не осећамо своја осећања, и никако не предузимамо друштвену акцију. Намећу нам се вредности радохолизма, малограђанске културе, бесмислене истрајности, одложене гратификације и личне одговорности. Таква лична одговорност се нарочито односи на друштвене проблеме као што су: глад, незапосленост, социјална неправда, повећани криминал... Имате ли неке од тих проблема – сами сте одговорни и криви, нађите психијатра, средите се и успећете у животу. Нисте успели у животу, сами сте криви. Колико ли је ирационалне кривице индиковано на такав начин. Како ће психијатар да вам нађе посао, ослободи вас од кривице кад се вратите из рата, спречи вашу децу да не постану делинквенти и помогне вам да достојанствено остарите и умрете у култури у којој је то недолично?

Духовити, интерни часопис „За полиморфно перверзне психологе” сматра да су психотерапеути у наше време постали статусни симбол, уз обавезни компјутер, факс и мобилни телефон; те свака породица која иоле држи до себе треба да има и психотерапеута, по могућству хуманисту, уграђеног у кухињски плакар. Ако вам не помогне да постанете млађи и успешнији замените психијатра, млађим и успешнијим. Или га бар окривите за све ваше проблеме. Померите и ви кривицу и одговорност на друге. После тражите одштету на суду.

Ако сте жена психотерапеут проћи ћете још горе, и то чак и у антисексистичкој Америци. Изгледа да је мисао браће Габард, која као да је изашла из неке феминистичке ноћне море, „жена је добар психотерапеут све до оног тренутка док се не заљуби” честа филмска формула. Тако од Џули Ендрјус, од које и нисмо много очекивали, преко Барбре Стрејсенд до Никол Кидмен која у *Бетмену 3*, иако је докторирала на мултиплим поремећајима личности, не успева да интегрише човека – слепог миша. Шта би тек радила сиротица да смо јој дали неку озбиљну хебефрену шизофренију? Бергман је у филму

Лицем у лице много суптилније и тананије испричао, кроз Лив Улман, процес дезинтеграције, лудила и смрти. И опет смо схватили да су нам много горе непознате страхоте од познатих страхаота и да „Отварање врата” стравично кошта. Психотерапеут је метафора за лудило и ритуале којима се улази и излази из њега. У филму *Кућа иџара* Дејвида Мамета лажни пацијент и његово друштво превараната успеју да преобрате њу, а не она њих, тако да од обичног радохоличара постаје нарцисоидни психопата. Уосталом зна се на кога се сумња да је преварант над преварантима. Изгледа да су Јунгови следбеници у праву: женски лик се на филму боље користи као метафора за аниму у мушком филму него за озбиљно изучавање женског идентитета. Женски ликови су нарочито подобни за метафоре „отровне девојке” или „крволочне принцезе” (негативне аниме) којој ни полиција ни психијатрија не могу ништа. Сетимо се само Шерон Стоун у *Ниским стирасијима* Пола Верховена.

И да не кривимо само Фројда, Јунга и Лакана за филмске метафоре, осврнимо се и на Рајхов утицај у области оргазма. Једно време није било доброг филма без доброг оргазма. Та хедонистичка метафора је нажалост доживела сличну ако не и гору судбину од осталих. Створен је нападан, наметљив, принудан и застрашујући нови оргазмички поредак. Још једно тактичко померање репресије, жестока галама и нападна сексуална реторика сексуалних комесара, свештеника и учитеља у лику психотерапеута марширају нашим екранима. Пошто смо вас обучили о Новом еротском поретку и пошто сте упознати са категоричким императивом оргазма, оргазмичка полиција ће, док ви гледате филм, гледати у ваш живот и бележити ваше прекршаје. Без дионизијске махнитости филм је некако досадан. Сјајна, бритка, француска критичка мисао Брикнера и Финкелкраута, концентрисана на „тегобну метафору ерекције и ејакулације”, нас позива на опрез у наводно демократским друштвима које тлаче путем сличности. Оргазам постаје метафора индустријске рационализације. Оргазам је рад, труд, оскудица и постао је досадан. Чему, питају се споменута два аутора, „паноптички оргазам” филма и безразложност техничких сексуалних разметања, да ли ће икада воајеризам моћи да замени живот? У књизи *Нови љубавни Неред* аутори се брину како смо дошли до тога, да извесни кретен из САД пита „да ли је политички исправно имати оргазам?” (стр.35). Такође сурово закључују „ево до чега нас је довела Рајхова хомосексуална утопија пенисног универзума и брзог, кратког уживања – његов фалусни култ – до беде”. Молимо вас не остављајте нас саме са сексуалношћу препуштене себи самој, вратите нам лепоту, љубавне компликације, грех, кривице и сврховитост. Оргазам је постао опустошена метафора, забрана је мамац, илузија прекршаја и чистог уживања. Мислим да ипак треба напоменути да је Рајх био добронамеран и није претпоставио

настраности, блесавости и злоупотребе његове сексуалне револуције. Вероватно није ни размишљао о томе да ће његова генитална утопија бити тако идеолошки експлоатисана, да ће доћи до такве хипереротизације и да ће ова срачуната замена управо поништити начела за која се он борио. Вероватно би, да је данас жив, и да је видео све те филмове, цитирао Орвела из 1984 : „Укинућемо оргазам”. Само у ноћној мори је могао претпоставити да ће његови потомци гледати сексуални чин на филму са досадом, цинизмом, мешавином зловоље, огорчења, гађења и утучености.

Психотерапеут је такође и метафора за его: поништава, негира, помера и цепа (у невероватним размерама), обилато се служи реактивном формацијом, пројективном идентификацијом, регресијом и инфантилизацијом до изнемоглости. Користи и нешто мало потискивања, компензације и сублимације, али ретко. Тај корумпирани его је у служби грандиозног селфа и доминантне нарцисоидне културе. У свеопштој „мекдоналдизацији” културе психотерапеут ради у духовној самопослузи и продаје „како-да-логију” живљења. Чини нам се да су антипсихијатри били у праву – војска, полиција, школство и психијатрија су стубови репресивног система. Расел Џекоби сматра да се психотерапија претворила у Дизнијевски производ, а Кристофер Лаш сматра да је психотерапија само играчка нарцистичке културе. Форман каже да је свој филм *Лей изнад кукавичјег гнезда* сместио у лудницу зато што је она снажна метафора за фашизам, а не због психотерапијских пикантерија, са којима смо до сада, углавном били упознати. Грађански Христ, Џек Николсон, бива уништен психотерапијом, фармакотерапијом и психхирургијом. У исто време је понижен, јер то уништење није морао да уради психијатар, већ једна обична психијатријска сестра, наравно у служби репресивног система. Моћ ове метафоре је у томе што психотерапеут у исто време може бити и крст, и Христ, и Римљани који су га разапели. Он је и неко ко ствара нове симболе и неко ко руши старе. Он је и зид, али и мост ка људској личности.

Психотерапеут завршава, наравно као главни убица или главни лудак, или по могућству оба заједно. По Јунгу, архетип сенке и мане фузионисани нам дижу косу на глави. Француска формула „cherchez la femme” се мења у англосаксонску „look for the shrink”. Незаборавни Ханибал Лектор, из филма *Кад јагањци уишну*, тотално је раскринкао и докрајчио клиничаре, толико нас је уплашио да никад више не помислимо да одемо код психотерапеута, а можда више ни код зубара. Хебефрена психопатија се среће само по уџбеницима, а многи клиничари мирно оду у пензију и такав лик ни не сретну. Чему толико плашење народа лудилом, кад статистике кажу да имамо веће шансе да нас убије комшија, љубоморни муж или мафијаш; чему толика демонизација једне професије кад ми мислимо да има горих –

политичари или ратници... Или је то ипак само мода и цена за претходну заљубљеност. *Висока најећшост* Мела Брукса, филм пун Хичкокових цитата, је и подсмевање толикој психологизацији филма. Хвала психологији. Сада је психотерапеуту остало само да се појављује у комедијама (у којима ће бити главна мета исмејавања), хорорима и научној фантастици ЦЕ продукције.

Ако смо посумњали да су и психологија и филм саучествовали у симболичким поремећајима наше тренутне реалности, сужавајући слободу креативног истраживања и изражавања, стварајући појмовне затворе (у којима је мисао доживљавала малигне трансформације, било да се сушила и умирала или се малигно ширила прождирући све око себе) нисмо ништа преузели да их спречимо. Сем когнитивне патологије ширили су и „емоционалну кугу” (Рајхов појам за болесне емоције). Можда би гледаоцима уз кокице требало делити брошуре како и где да исправно реагују; нагласити: овде се плаче, овде се осећа праведни гнев, а овде национални понос. И нарочито, оним ограничењима, после филма објаснити да је то био само филм, да не оду случајно у живот и не ураде нешто због чега би се касније плаћала одштета. Уосталом радило се само о уметничком монологу и ако су они помислили да су у дијалогу, прецењују се. Иако огромна, човекова способност стварања и коришћења симбола има своје границе. Чак је и Јунг, који је веровао да је корен симболике у колективном несвесном и да има многе функције, међу којима је најважније обликовање душе, сматрао да су потребни одређени услови (спољашњи и унутрашњи) да би процес симболизације био креативан. Креирање симбола не би требало да постане људско обданиште где се тражи дубљи смисао постојања изван зарађивања и трошења. Јунг цинично пише да тумачење симбола ипак захтева и интелигенцију и интуицију, те да се симболи не могу тек тако механички стварати и трпати у немаштовите мозгове. Изворна „божанственост и чаробност” душе не може бити обликована у било коју метафору. Претходна психијатријска инстант решења су довела до креативне учмалости и лењости, његово кршење забрана је постала помодна принуда. Бедно чудо воајеризма и егзибиционизма је досадило, жудња без реалне графикације иритира. Вештачки адреналин није еколошки чист. „Оргазам ока” (Брикнер и Финкелкраут) није довољан, а на њихово питање може ли икада гледање да замени праву акцију – неки су почели и да размишљају. Неки се чак не задовољавају излагањем из мрачних дворана заглупљени, заварани, заблесављени и равнодушни. У измишљеном трилогу Бретон би им одговорио: „хајте, нисте ваљда сматрале да ће да дигну револуцију...” после једног филма, или промене свет, или промене себе. Па све је тако симплификовано, инфантилизовано, не остаје места за зачуђеност, одгонетање, узмицање, надопуњивање ни реконструкцију. Такво цинично презирање

гледалаца довело је до отупелости и оглупелости. Злоупотреба метафора је створила заједничку суманутост и похлепу: више, брже, узбудљивије. Тако се појавио изванредан облик филмске булимije, „конзумирање” филмова. Анкете су опет немилосрдне – „Досадан је, дајте нешто узбудљивије” изјава о управо одгледаном филму отупелих филмождера. С друге стране, Мара Селвини Палазоли, неуморни истраживач системске психопатологије, сматра да је психолог немоћан у болесном друштву. У књизи *Il Magio smagato* (у слободном преводу *Мађионичар без мађије*) она управо описује многобројне отказе које психолози добију ако напишу клинички налаз који се не свиђа неком „одозго из друштвене хијерархије”. Вероватно да не треба да спомињемо сличности између режисера и „неког одозго из филмске хијерархије”.

У четвртој фази равнодушности психотерапеут постаје релативно неутралан. Дозвољено му је да буде помало од свега претходног, можда још и нешто ново. Постаје грађанин обични, комшија и члан тима. Време хероја у науци је прошло, али на филму не. Сада на психотерапеута више не гледамо ни са љубављу ни са мржњом. После фазе интеграције психотерапеут као и његов свет престаје да буде црно – бели, већ постаје свет боја. Сем ако га намерно представљамо једнодимензионалним да би истакли комплексност хероја. Дозвољено му је да је немоћан, да постоје научни проблеми које не уме да реши, на пример у *Кишном човеку* Берија Левинсона и *Буђењу* Пени Маршала. Сад сме да призна шта не зна или колико мало зна у појединим областима а да га притом не линчују. Чак му се дозвољава да буде добар професионалац иако није решио своје проблеме, ни приватно ни професионално. Иако је била чудна та логика која је очекивала да он буде Господин Савршени, а од гинеколога се није очекивало да има здраве јајнике, могао је уопште да их нема и да буде мушко, а да зна како је то бити жена и мајка. Одавно му је дозвољено да буде безличан, али конструктиван као у *Сјају у њрави* Елије Казана, али сада све више постаје Господин Обични, на пример у филму *Обични људи* Роберта Редфорда. Психотерапеут је то, јадничак, једва дочекао, па се сада исповеда на све стране „и ми клиничари имамо душу”, без претераног страха да ће бити погрешно схваћен или изгубити клијентелу. Отворено говори о својим проблемима, на пример у филму Ричарда Раша *Боја ноћи*. Он је рањено, несрећно, сексуално исфрустрирано, усамљено људско биће које мора да се бави, ни мање ни више хебефреном шизофренијом, баш кад му ни мало није до посла. Грешни Брус Вилис не зна шта га је снашло, наравно да се каје што је уопште уписао психологију, али сада је касно. То што је, по теоријској оријентацији, бихејвиориста можда објашњава његову неуспешност, али би му можда ипак било боље да је психоаналитичар.

Научници су писали о неодређености наших сазнања, недоступности

неких делова личности, неизречивости несвесног, релативности и степенима истинитости или неистинитости неких тврдњи и то није баш наилазило на разумевање. Захтев за толеранцијом контрадикторности, амбиваленција и парадоксалности се одбија, па је психотерапеут позван да разјасни, а не да искомпликује лик и његову мотивацију. Много теже нам је да кажемо да не знамо, не умемо, да смо смртни и заменљиви. Околина још теже то подноси и опрашта. Било нам је свима лепше кад смо били ирационални. Ту се психотерапија више окреће нуклеарној физици и молекуларној биологији за разумевање и сарадњу.

И таман кад смо мислили да се прича завршила или да ће се у филму прећи на ветеринаре и оториноларингологе, појављује се филм *Сјај* Скота Хикса и главни глумац, који глуми поремећеног генијалца, добија Оскара. Зар нам нису досадили психијатријски филмови? У овом филму опет имамо свега: несрећног детињства, породичне завере, несхваћеног талента, овог пута шизофреногеног оца, санаторијуме и психијатре, романтизацију психопатологије и холивудски *harry end* у коме индивидуални таленат побеђује глобалну репресију. Онда се сетимо *Исконског сѝраха* и адвоката Ричарда Гира који не само што је правдољубиви даса, већ једини тачно постави диференцијалну дијагнозу између мултипле личности и психопатије, док је клиничарка, наравно, бледуњава глупача. Изгледа да ћемо оптрчати још један круг са фазама које су описали браћа Габард, али са новом технологијом. Или ће се овог пута певати канонски? А можда смо нешто ипак научили: мање, суптилније, опрезније са психологијом. Да ли је могуће да метафора релативитета поново фасцинира, апсорбује, да немир отвара врата чуђењу, омогућава нове визије и изазове?

И немојте ме погрешно схватити: обожавам да гледам филмове, нарочито ако има нека клиничарка, али понекад ми се омакне критика, из чисте зависти, разумећете и опростити, надам се.

Литература

- Briggs John: *Fire in the Crucible*, Jeremy P. Tache, Los Angeles 1990.
Bruckner Pascal et Finkielkraut Alain: *Le nouveau desordre amoureux*, Edition du Seuil, Paris 1977.
Gabbard Krin and Gabbard Glen O.: *Psychiatry and the Cinema*, The University Press, Chicago 1987.
Ivić Ivan: *Čovek kao animal symbolicum*, Nolit, Beograd 1978.
Jung Karl Gustav: *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb 1964.
Lasch Cristopher: *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb 1983.

Watzlawick Paul: *The Situation is Hopeless but not Serious*, W.W. Norton, New York 1983.

Džekobi Rasel: *Društveni zaborav*, Nolit, Beograd 1981.

Tijana Mandić

PSYCHOTHERAPIST AS A METAPHOR IN A FILM

Summary

The history of the relationship between the film and the psychotherapy can be seen through three ages. The relationship was complex, ambivalent, competitive and creative.

In the age of innocence we did not know much about the identity of a psychotherapist. Confusion, perplexity and mystification veiled "Dr Mirror" thousand faces. The discovery of a human mirror encouraged us to ask the old questions and get new answers. This was the age of the birth of an omnivalent metaphor.

In the golden age we had two phases: idealization and devaluation. In the idealization phase he was "Dr Wonderful." He was omnipotent, omniscient, immortal and irresistible hero. The metaphor was used and abused so it ended as a drained, dead metaphor. Film and psychotherapy created some symbolical disorder and disturbances in the "realities we live in".

In the devaluation phase he became "Dr Devil" himself: ideologist of a corrupt, escapist consumer's society, police officer, illusionist and conman. Later he deteriorated into criminal, lunatic and murderer.

In the age of indifference some integration was achieved, so he becomes "Dr Ordinary" – the neighbor next door, with his private and professional problems. As we witnessed the birth, the death and some nightmares of our hero, perhaps we become free from our black and white life philosophy. Will the relativistic metaphor (uncertainties, ambiguities, contradictions and paradoxes), we have to live with, enable us with a new vision, new fascination and challenge to explore human personality, but this time with more subtlety, nuances and respect new films and new psychologist will respond.